

Алберт Бенбасат
Софийски университет „Св. Климент Охридски
albert_benbasat@abv.bg

„Камъни“ – опит за коригиране на една печатна грешка

Albert Benbassat
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

“Stones” – An Attempt to Correct a Typo

Abstract

P. Yu. Todorov is one of the few Bulgarian writers who artistically recreate the Jewish theme. His story “Stones” is directly connected with the life of the Bulgarian Jews, but in the first volume of his collected works (1979), it is called “idyll”. Another mistake, but this time a typo, is that in the contents of this volume the title “Stones” is printed as “Reed”.

This article attempts to prove that “Stones” does not fit the genre “idyll” and that this story is tied with both moments of the biography of the writer, as well as his civil and socio-moral positions. The analysis is based on documentary sources, letters, memoirs, and himself publications of P. Yu. Todorov. The historical and biblical events and motives that are directly or indirectly present in the work are also interpreted.

One of the important conclusions is that „Stones“ represents a more complex genre mixture, in which modern and traditional narrative and stylistic techniques are intertwined, building its semantic polyphony.

Keywords: P. Yu. Todorov; Jewish theme; genre “idyll” historical and biblical events

Разказът „Камъни“ на П. Ю. Тодоров е публикуван за първи път в сп. „Демократически преглед“ (кн. 2, 1914, с. 158–161). В том първи на неговите „Събрани съчинения“ (Тодоров 1979) произведението е възпроизведено според запазения в архива на писателя оригинал, на

който е отбелязано „1899–1912, 14 октомври“¹. Съставителят на тома и автор на бележките Любен Георгиев на два пъти подчертава, че това е „идилия“, вероятно за да оправдае присъствието му в тома, който носи същото заглавие.

В съдържанието на самия том, на с. 604 вместо „Камъни“ заглавието на разказа е изписано „Камъш“. Досадна печатна грешка, от една страна, за каквито по онова време наказваха коректори и редактори, а в книгите поставяха листче, на което освен правилното изписване посочваха и виновника. Но наличието на този „Камъш“ говори за още нещо – че този разказ не е особено популярен, че някак се чуждее с общия тон на П. Ю.-Тодоровото творчество, което се потвърждава и от факта, че е останал встрани от вниманието и на издателите, и на изследователите. Отгоре на всичко в тома няма и листче с поправки.

Втората грешка обаче не е просто печатна. „Камъни“ не може да се причисли към жанра „идилия“, който в българската литература се представлява от П. Ю. Тодоров, без да изключваме частичните влияния от него в някои творби на Любен Каравелов, Иван Вазов, Т. Г. Влайков, дори Елин Пелин и Йордан Йовков.

Тук задачата ни не е да се занимаваме с присъщите на идилитя жанрови особености, които са известни и подробно изучени. Според Светлозар Игов това е „проза, която се движи от стихотворение в проза до по-разгърнат разказен сюжет, който обаче никога не е от типа на обективния разказ, почти в същото време създаван от Елин Пелин“ (Игов 2001: 457). Ако се придържаме към това определение, ще стане ясно, че „Камъни“ не се вписва в него.

На първо място „Камъни“ се отличава на ред места със своята сюжетна конкретика, почерпена от наблюдавани картини от реалността. По спомена на Елин Пелин писателят му е споделил: *„Знаеш ли, колега, какво хубаво заглавие ми е дошло? – „Камъни“ [...] видях евреи, насядали покрай халите, със самарчета, хамали – като камъни.“* (Елин Пелин 1973 : 226) За Елин Пелин подтикът за създаването на разказа е по-скоро случаен и П. Ю. Тодоров не знаел как да продължи по-нататък. *„Аз почнах да го шпионирам – продължава споменът. – Той излизаше по-рано и аз отивах и гледах на масата какво е писал.“*

Той написал на едно място: „На припек под стената там и там седяха с брадите си и с това, с онова, като камъни евреи...“ После го поправил. После взел на друг лист написал същото с малка поправка. На друг лист написал същото изречение. На четири-пет листа написал същото изречение. На другия ден още едно изречение написал отдолу. Той не знаеше какво да пише. [...] И после – друго изречение, написано по същия начин,

¹ Вж. бележките към това издание, с. 565 – 566.

преписал го, поправил го малко и най-лошото го оставил като най-съвършено. По-този начин, изглежда, той си пишеше всичките работи. Затова са така изработени и изразени хубаво, а всъщност са сухички. (Елин Пелин 1973 : 226-227).

Оставяме настрана иронията и омаловажаването на П. Ю.-Тодоровата проза, за сметка на Елин-Пелиновото самоизтъкване, което тук сме спестили. Ако се вярва на този спомен, П. Ю. Тодоров трудно е създавал своите творби (в частност „Камъни“), те са имали по няколко варианта, което далеч не говори за безпомощност, а е негов специфичен маниер на работа. Подобни са наблюденията и на Александър Балабанов, който на доста страници пише за множеството преработки на драмата „Зидари“, на които е бил личен свидетел и дори инициатор през годините, докато тя се превърне в шедьовър (Балабанов 1985 : 142-146). Важно е да се отбележи обаче, че през същата година (1899), отбелязана като начална в ръкописа на „Камъни“, П. Ю. Тодоров написва първата си идилия „Певец“, която бележи поврата в ориентацията му от социално-битова тематика и реализъм към индивидуалистична проблематика и поетика. С други думи зачеването на „Камъни“ се случва на границата между тези два творчески „периода“ и не ще е било никак чудно, ако писателят не е знаел в каква посока да „завърти“ сюжета, поради което години по-късно се е върнал към него, за да го направи многопластов и да оплете вътре и социално-битови, и исторически, и религиозно-нравствени реалии, респективно послания.

Ще приведем началото на разказа „Камъни“, от което се разбира, че текстът не е повествователно неутрален, а е то типа „на обективния разказ“, води се сякаш от свидетел на събитията:

На един от широките софийски булеварди дремят приклекли от сам-оттатък пред дюгените рошави евреи като камъни покрай бреговете на някоя река. Непрекъснато там гърмят празни каруци и коля с тежки товари скрибуцат. По обяд или навечер, кога пуснат канцеларшите, навалищата хване още повече да приижда, булеварда прелива и по тротоара минувачи едва силом си проправят път. Потоци хора сприварят се, махат с ръце и вървят – никой се не спира да погледне налягалите евреи – Мări ли някой на камъните, заседнали по бреговете на реката? Камъни като всички камъни, кому е притрябвало да знае де са били и пребили... А не бързайте, позабавете само крачките си, когато поминете край тях, и огледайте веднъж поне тези пипонясти, облизани глави, с вългнати слепи очи и подстригани цалуфи, досуц прилични един на друг и сякаш всички съща пора.

П. Ю. Тодоров е от малцината български писатели, които интерпретират еврейската тема в художествен план. Като изключим евангелските

мотиви в някои от идилията му (напр. „В Гетсиманската градина“, „В сянката на Назарянина“), които не са обвързани със старозаветната проблематика, „Камъни“ остава „самотен остров“ в обемното му творчество. Той изглежда чужд на неговите творчески предпочитания, насочени предимно към българските фолклорно-митологични и битови реалии, интерпретирани в нравствено-психологически план. Този факт извиква въпроса откъде и как се е появил интересът му към еврейството и кои са евентуалните мотиви за създаването на разказа. Оказва се, че той е обвързан с авторовата биография.

От съществена важност е датировката на ръкописа: „1899–1912, 14 октомври“, която маркира дълголетното „ставане“ на разказа. Времето, в което е заченат „Камъни“, съвпада със студентските години на П. Ю. Тодоров. През 1899 г. като студент в Берн (Швейцария) той участва в събрание, организирано в подкрепа на пострадалите от погромите в Украйна евреи; дори произнася реч, която е публикувана във в. „Република“². Словото му звучи емоционално и е напълно в духа на хуманистичните принципи, защитавани от европейската и българската интелигенция, отстоявани и от кръга „Мисъл“, имайки предвид, че неговите членове и съмишленици са крайно чужди на каквито и да било расови и етнически противопоставяния. При тези обстоятелства напълно логично е „Камъни“ да има бернска предистория, като в процеса на сътворяването му, простиращ се между неслучайно отбелязаните в ръкописа дати, първоначалният замисъл естествено се е видоизменил.

Ето извадки от публикацията на словото във в. „Република“:

Господа,

На всички ви е известно, че аз не съм евреин.

Дългът на съзнателен човек ме доведе на това събрание; този същи човечески дълг ме кара да взема сега думата, за да присъединя и аз своя глас с тоя на протестующите унижени и оскърбени чловеци.

Еврейският народ е пак бил малтретиран и бит. Тоя народ, който от векове вече няма покой. Да, този народ, който пръснат навред не е бил нищо освен кристализация на човешката скръб; тъпкан навсякъде, той е станал душата на прогреса и цивилизацията. Неговата робска среда е родила гении като Спиноза, Хайне, Маркса, Ласалья. Този народ, който е раждал синове през всички епохи, що са давали тон и направление на обществената мисъл и дело, е нямало кой да се застъпи за него... [...]. Аз потрепервам пред картината, що се рисува във въображението

² През 1899 г. П. Ю. Тодоров изпраща няколко кореспонденции от Берн на излизания в Сливен в. „Република“, обявил се за „орган на българските републиканци“. Сред тях са „Бъдещето“ (бр. 14, 8 май), „Разорение на евреите“ (бр. 20–21, 20 юни), „България продадена“ (бр. 22, 8 авг.), „До господин Божил Райнов“ (бр. 41, 27 ноем. 1899).

ми... Представете си тая сган от кол и въже събрана, в нея повдигнати най-ниските страсти, и напада на нещастното еврейско население с тоя зверски вик: „Бийте, трепете чифутите!“ ... А що прави в това време нападнатата маса? – Дига унизително кръста да се защитава зад него. – Да, на тоя същи кръст, този същи народ разпна едно време правдата и истината, сега той го издига срещу своите тирани. Какво може да направи една велика идея - до какви времена доживяхме!... Но този, който умря на кръста на господата, викаше „любите друг-друга“. И какъв срам за цивилизацията, какво петно за времето да се лее още човеческа кръв, да се покровителствуват още грабителските инстинкти на една заблудена маса от разбойници... [...] Не, аз протестирам енергично против поразите над еврейското население! Дълг е на всеки човек да ме последва...

Но към съвпадението между датировката на „Камъни“ и времето на произнасянето на речта се наслаждава и допълнителна съществена фактология. Студентските години на П. Ю. Тодоров преминават в различни градове на Европа – Берн, Берлин, Лайпциг, откъдето той води кореспонденция със свои близки и приятели и особено активно с Райна Ганчева (бъдеща Тодорова). В писмо от Берлин до Р. Ганчева (20 ноем. 1899 г.) той споменава, че живее в средата на еврейски семейства, между които са това на писателя от руско-еврейски произход Давид Пински³ (1872–1959) и известния философ Давид Койген⁴ (1879–1933), с когото се запознава още в Берн през 1898 г. Между него и Койген се завързва дълготрайно приятелство и писмовна връзка, продължила до смъртта на П. Ю. Тодоров. Други доказателства за близостта им са публикуваната от Тодоров в сп. „Мисъл“ статия „Давид Койген“ (кн. 6, 1906) и преведената в списанието (кн. 9, 1906 г.) статия на Койген „Самотност. Социално-философски очерк“. Приликата между П. Ю. Тодоров, Пински и Койген най-общо е, че на младини и тримата се увличат по социалистическите идеи, но по-сетне се отказват от тях. Знаменателно е обаче, че в заниманията на Пински и Койген еврейската тема заема централно място.

В България П. Ю. Тодоров (както и други от членовете на кръга

³ Белетрист и драматург. На особен успех се е радвала драмата му „Айзик Шефтел“ (1899), посветена на работническия живот, смятана за най-завършеното в художествено отношение произведение на Пински. По-късно писателят изоставя социалните теми и преминава към национални. Най-известна от следващия му творчески период е трагедията „Фамилия Цви“, написана след Кишиневския погром от 1903 г.

⁴ Философ и социолог, роден в Украйна, учил в Германия, Швейцария, Франция, живял до 1912 г. в Германия; от 1921 до 1925 г. професор по философия и социология в Киевския университет. Връща се в Германия, където публикува трудове по социология на културата, предимно на еврейска тема.

„Мисъл“) установява връзки с главния еврейски равин д-р Маркус (Мордехай) Еренпрайс⁵, който е наемател на къщата на Мара Белчева. На страниците на списание „Мисъл“ многостранно надареният д-р Еренпрайс публикува свои преводи от съвременни еврейски писатели, между които Шалом Алейхем. В книгата си „Затрупана София“ Кирил Христов свидетелства:

Откакто се беше запознала с Пенчо Славейков, Мара Белчева очевидно живееше по-затворено, отколкото преди. Освен кръга на „Мисъл“ чувах, че най-близко и на двамата било семейството на главния равин, шведският⁶ еврейин Еренпрайс, което живееше в къщата на Белчева. Когато се проучи историята на кандидатирането на Пенчо за Нобеловата награда и превеждането на негови неща на шведски, ще стане ясно, че този главен равин е играл в случая роля; че тъкмо той е намерил преводача, поета Йенсен, и го е убедил да дойде в България да научи езика ни. (Христов 1996 : 181–182).

Възможно е д-р Еренпрайс да е играл роля в номинирането на Пенчо Славейков за Нобелова награда, но за нас по-важна в случая е информацията за контактите му с П. Ю. Тодоров. Допълнителни ценни сведения тук добавя споменът на самата Мара Белчева, от който ще приведем по-дълъг откъс:

*Една вечер бяхме събрани у д-р Еренпрайс, главния равин тогава в София, сега в Стокхолм, известен писател, автор на много съчинения. Освен Петко Тодоров и нас, имаше и други гости, двама германски писатели, дошли от Ерусалим, и някои роднини на 2-жа Еренпрайс от Полша. Всички веднага трябваше да си говорим на „ти“, защото хазяинът беше особено весел нея вечер, импровизираше най-духовити речи на разни теми, на които Пенчо отговаряше на български и немски. Също и Петко Тодоров говореше всички немски думи според българския им род. Така напр, той не казваше *das*, а *die Hemd, die Weib, das Frau, die Kopf* и пр., разбира се, и на шега някога го прекаляваше със свойствените нему ръкомахания. Очите му се разтварят и добиват разни цветове, той гледа някъде далеч, в пространството, като разправя за Полша, отдето току-що се бе завърнал. Рисува улици, жени, хотели и паметници, но*

⁵ Роден е през 1869 г. в град Лвов (Лемберг), Украйна. Завършва в Берлин философия и хуманитарни науки и семинар за равини. Поддържа академични контакти с изтъкнати учени като Георг Зимел, Теодор Момзен, Хайнрих Готард фон Трайшке, Херман Коен, Мориц Лазаръс, Хаим Щайндал и др. През 1900 г. заема поста главен равин на България. През септември 1914 г. става главен равин в Стокхолм. Вж. също: Дадова.

⁶ Авторът греша, Маркус (Мордехай) Еренпрайс е родом от днешна Украйна, а става равин в Стокхолм през 1914 г.

запитах ли го за някои видни мъже, с които се е запознал, пак не обича да отговаря.

– Ех, хора като хора, каквото интересно има да кажат, те на книга го пишат. Мене ме интересуват унижените братя. У тях има някога повече величие, отколкото у тия разгалени чеда на природата. Интересуват ме ония, които още не са превъзможали своите радости и скърби, чието „аз“ не се е освободило от своята черупка. Тям искам аз да помогна. (Белчева 1995 : 181–182).

Думите на П. Ю. Тодоров, предадени от Мара Белчева, кореспондират напълно с общата смислова постановка, вложена в неговия разказ „Камъни“.

* * *

Самото заглавие „Камъни“ е образ-метафора, който заявява неподвижността, непоклатимостта и непроменимостта на една многовековно отглеждана и отстоявана философия, бих я нарекъл „философия на оцеляването“, опираща се на въплътената в Библията извечност на еврейската история.

„Камъни“ лансира идеята за съхранителския еврейски консерватизъм, невъзприемчивост към социокултурните промени, дори закостенялост на мисленето и отказ от обществен интегритет: „По челото на всекиго от тях скривени ред дълбоки бръчки, негли това са невнятни словеса, предаващи из рода в род от какъв далечен стар зид са изкъртени тези камъни, премятани през земи и години, и докарани тук да не помръднат вече от място.“ Но независимо от подтекстовото отхвърляне на този назадничав мироглед, никъде в „Камъни“ не е демонстрирана и сянка от расов негативизъм. Излъчваното чрез поведението на героите послание – както ще се убедим, – е, че всичко, което става в света, вече се е случило в еврейската история.

Но споменатият образ-метафора само външно изглежда статичен. Статичен е по-скоро пространствено, иначе се разполага в протяжен времеви континуум, при това изпълнен с разпознаваеми исторически отправки. Ще се опитаме да възпроизведем съдържанието, като едновременно ще се наложи да го разглобим. За целта ще са ни необходими по-дълги цитати.

В хода на повествованието П. Ю. Тодоров изобразява старата Еврейска махала на София, която по-късно е напълно преустроена:

Преди време – тогава булеварда беше тесен кривурлив сокак, целия еврейска чаршия. Отсам-оттатък се наредили ниски дървени дюкянчета, боядисани уж с разни шарила – слънцето ожулило шарилата и вапца-

ло навред с една безцветна сивина. На месте по дървените кепенци на дюкенчетата се развяват пъстри боямби, плетени манастирски ръкавици с по един пръст и зелени забрадки и отдалече още зоват купувачи към себе си...

И т.н. На фона на тая майсторска живописна картина се разиграват ключови исторически събития, за които ще стане дума по-нататък. Всяко от тези събития е последвано от ново описание на „еврейската улица“, не по-малко живописно:

Минаваха години. Ден след ден един на други идат на смяна, на еврейската чаршия само същите дървени дюкянчета и край тях същите облизани, пипонясти лица. Вечер по кепенци сбират боямбите, манастирските ръкавици и шалчетата, сутрина пак ги окачат. Все същите нанизы от фурлини, пръстенчета и дръмбои зяпат по прозорци децата на отиване и на връщане от училище. И тежката миризма от чит, от евтини ливанта и пастърма, щом зиме се малко попроветри, лете отново се вдрахва.

Времето само привидно е спряло, тъй като историята го изпреварва с препускане. Но пак ще я оставим за по-сетне. Отново идва ред на еврейския битов пейзаж:

Потекоха пак години. Ден след ден един на други идат на смяна и всеки нов ден с по-нов и по-буен поток през еврейската чаршия сякаш придодде. Смъкна той и боямби, и шалчета от дървените кепенци, събори дюкянчетата и широко разметна отсам-оттатък бреговете си. За да се удържиш на този поток на брега, искаше вече сила да натези – не как да е: джамлъка с гнили зъби и с наредени пак от зъби букви: „вадим без ох“, нанизы от фурлини, стъклен хархалии, дръмбои — отлетяха, не се видяха накъде. Къщи като планини се заподемаха от двете страни: пролет, докато зложат тежки каменни основи, току на есен закънти песента на сръчен бояджия от четвъртия, от петия етаж. И т.н.

Тези екстериорни повторения с вариации могат да бъдат сравнени с музикален лайтмотив. Между тях се разгръща историческата перспектива на творбата, която може да бъде разпозната чрез разчитане на кодирано вписаната в повествованието реална събитийност. Тук ще назовем детайлите ѝ – *обесването на Васил Левски, Освобождението на България* – които не са съобщени пряко. И накрая – *обявяването на Независимостта от 1908 г.*, единственият оповестен в творбата исторически факт, който следва да приемем като финал на нейното случване във времето. Тъкмо тези ключови събитийни акценти опровергават поставянето на „Камъни“ в жанровата рамка на идилията и дават основания за ситуирането на художествения текст в една по-сложна

жанрова формация, в която са преплетени модерни и традиционни повествователни и езикови техники, комплексно обслужващи неговата смислова полифония.

На всеки от трите исторически и героически наратива, напластявани строго последователно посредством битовата повтораемост и вкаменяла „непроменимост“, отговаря по една „междинна“ поанта, отвеждаща към еврейската история и библейската символика. В първия случай (воденето на Левски към бесилото) като контрапункт на скръбта и спотаената надежда за възмездие в разказа се явяват пестеливи, но многозначителни жестове и една-единствена иносказателна реплика:

*Само евреите не помръднаха от място. Както бяха приклекли край мангалчетата си, един се ухлеби и подмигна на съседа си:
– Макавей...*

Налага се кратко пояснение. Тук българският национален герой, пожертвал се за освобождението ни (*Левски* – чието истинско име е спестено), е назован *Макавей*⁷ – героическото еврейското име, което в исторически план се извисява до национална светиня за еврейския народ. Но тази метонимична и ономастична конотация не е очевидна нито за тогавашния, нито за днешния читател, а в досегашните публикации на „Камъни“ пояснителна бележка не е поставяна. Открива се и една допълнителна конотация между имената, които всъщност произхождат от прозвища – *Левски* (силен като лъв) и *Макавей*, което означава „чук“ (силен като чук).

Вторият исторически наратив, вплетен в „Камъни“, маркира (малко или повече иносказателно) Освобождението на България. Ето части от него:

...Някъде отблизо зацвилеха коне, затракаха по калдъръми челичени копита, тръби тръбят, бият барабани. Гробовете на робството в тази земя се разтвориха. От всяка страна българи са се турнали и един друг го задгърбят и всеки гледа да изпревари и никой никого не слуша. Треперящи ръце към небо издига старец, от радост майки плачат, мъже се в гърди блъскат и нямат край ни мяра и вик, и блъскане, и радост... Едни евреите не помръдват от място. Всеки сврлял ръце в джобове, гледа с изгаснали очи засуетената навалица наоколо и не пристъпва от чаршията

⁷ *Юда Макавей (Йехуда Макабей)* – ръководител (заедно с четиримата си братя, наречени Макавеи (Макабей, също Макаби), на въстанието на евреите (166–164 г. пр.н.е.) срещу Антиох IV Епифан, наложил насилствената им елинизация. Въстанието завършва с възстановяването на държавността на Юдея и ново освещаване на Храма. Събитието е обвързано с големия еврейски празник Ханука. <https://www.britannica.com/biography/Judas-Maccabeus>

да види нататък що става. Какво ще гледа?

– От нашите тръби на времето стените на Ерихона паднаха... – додаде някой.

Съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черти във въздуха:

– Било и пребило...

Пояснението тук може и да не е необходимо, но нека все пак го направим. У евреите Йерихонската тръба също е свещена. Според Стария завет („Ганах“, 117 – иврит) пътят на еврейския народ към Обетованата земя минава през град Йерихон, който трябва да бъде превзет. Става чудо – крепостните стени на града рухват от рева на тръбите (шофари) на войните, предвождани от Исус Навин, и те влизат в Йерихон. Очевидна е в случая успоредицата между двете чудеса – Освобождението и превземането на древния град. Що се отнася до „камъните“, които населяват българската еврейска улица, това е отправка към *повторяемостта* на еврейската история, както и за нейната *отшумяла героика*.

Последният исторически епизод, представен в „Камъни“ – обявяването на Независимостта, също е предшестван от картина на „еврейската улица“, на която навлиза модерният живот на XX век, шумен, многоетажен и електрически, на чийто фон „камъните“ започват да изглеждат като анахронизъм:

Ето, взело беше да се смрачава, целия булевард задръстен от навалица – таме отгоре скокна момче, изстъпа се като петле и с вестник в ръка викна, що му глас държеше: „Обявяването на българската независимост!“ В ответ на неговия повик сякаш, отдолу стройна рат, тъмен облак се зададе. В широко разтворени очи, отблясък отдалеко наканена буря се показва, в един крак стъпват те, в един глас пеят песента на нова бъднина, кога богат и сиромах, благоверен и безверник братски ще добруват на земята и над рошавите им буйни глави червен пряпорец се вее. Настъпват, проправят си сами път през булеварда и стройния им ход, и песента им волна завличат със себе си не един невръстен младенец, а често и старец.

Тук изведнъж перспективата се променя, застоялата статика е на път да премине в динамика и да обозначи края на едно ретроградно съзнание, отглеждано с векове с цел самосъхранение:

От евреите само едно ниско съсухрено еврейче едвам отстъпи от бакалницата на баща си, подвлечено сякаш и то от песента, рече да потръгне след знамето.“ Изместването на фокуса е кратко, след това всичко е върнато на „обичайното“ му място: „Изведнъж сипкавия кръсък на баща му го повърна, то се завъртя на перигла и изблъскано от булеварда, изправи се пак пред бакалницата.

– Бре, ти глупав... Бре, сврака ти изпила ума тебе [...]. Подир тези ли

ще вървиш? Не знаеш ли? Исайя, още нашия Исайя го е хортувал туй... Ще бъде в края на дните, един няма да става против други. Да си слушал добре хахамина, щеше да го знаеш!... – Ще счупят мечовете си и ще заживеят наедно вълка и агнето и леопарда ще пасе заедно с едно яре...

Тук чрез пряко позоваване на Стария завет (Книгата на Исаия, 11:6) е заявено убеждението, че по волята на Бог, който съди делата на хората („Пояс на кръста Му ще бъде правдата, и пояс на бедрата Му – истината“ (Книгата на Исаия, 11:5), един ден на земята ще настъпи мир и благоденствие. Тази свещена истина ръководи еврейския народ през целия му път на вековно изгнаничество. Финалните редове на творбата слагат многоточие върху евентуалния спор – за и против битийната промяна: „До тях съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черти из въздуха: – Било и пребило, и всичко едно по едно е изредено в Талмуда Вавилонски...“⁸ Всъщност спор няма и не трябва да има, всичко е написано в Талмуда⁸ и остава единствено да бъде съблюдувано.

„Камъни“ пресъздава сюжет, който е обратен на разпространения архетип за Скитника евреин; разказът изобразява уседналия, стоящия неподвижно във времето и пространството евреин, отстояващ своето място в един враждебен спрямо него свят, за да предотврати едно бъдещо прогонване и скитничество. В този смисъл творбата не е присъда спрямо закостенелия морал, нито срещу „философията на оцеляването“, основани на историческата проверка и, разбира се, на вярата в Бога. Това е блестящ опит да се воплътят в художествени образи тези вековечни представи и убеждения, които все още действат, но неминуемо подлежат на промяна.

Литература

Тодоров, П. Ю. 1979. Събрани съчинения. Т. 1. Идиллии. София: Български писател.
[Todorov, P. Yu. 1979. Sabrani sachinenia. T. 1. Idilii. Sofiya: Balgarski pisatel.]

⁸ М. Алмалех пише: „Известно е, че Старият завет се създава в период от 1000 години – от 1250 г. пр.н.е. до 250 г. пр.н.е. Два века и половина преди Христа приключва пророческата епоха. След нея няма пророци, а има само мъдрци и книжници, които тълкуват написаното в Стария завет. Така Талмудическата епоха започва два века и половина преди Христа и приключва в края на пети век, когато окончателно е съставен и редактиран Вавилонският Талмуд.“ Цит. по: Алмалех, Мони. Първият пряк досег с мъдростта на Талмуда. <https://liternet.bg/publish17/m_almaleh/pyrviiat.htm> [seen 18. 11. 2020]

- Игов, Светлозар 2001. История на българската литература. София: Сиела.
[Igov, Svetlozar 2001. Istoriya na balgarskata literature. Sofiya: Siela.]
- Елин Пелин 1973. Как пиша. (Беседа пред писателите-белетристи). В:
Елин Пелин. Съчинения. Т. 6. Статии, очерци, беседи, изказвания.
1902–1949. София: Български писател.
- [Elin Pelin 1973. Kak pisha. (Besedi pred pisatelite-beletristi). V: Elin Pelin.
Sachineniya. T. 6. Statii, ocherци, besedi, izkazvaniya. 1902–1949. Sofiya,
Balgarski pisatel.]
- Балабанов, Александър 1985. И аз на тоя свят. Спомени от разни времена.
София: Български писател.
- [Balabanov, Aleksandar 1985. I az na toiya sviyat. Spomeni ot razni vremena.
Sofiya: Balgarski pisatel.]
- Тодоров, П. Ю. 1899. Разорение на евреите. // Република, № 20–21, 20
юни 1899.
- [Todorov, P. Yu. 1899. Razorenie na evreite. // Republika, , № 20–21, 20
iyuni 1899.]
- Дадова, Юлина. Равин д-р Маркус Еренпрайс между Изтока и Запада
(La Estreya). <https://www.sofiasynagogue.com/events/церемония-по-спасяване-на-българскит/> [seen 20. 11. 2020]
- [Dadova, Yulina. Ravin d-r Markus Erenprajs mezhdu Iztoka i Zapada
(La Estreya).<https://www.sofiasynagogue.com/events/церемония-по-спасяване-на-българскит/> [seen 20. 11. 2020]
- Христов, Кирил 1996. Затрупана София. Спомени. Второ издание. София.
[Hristov, Kiril 1996. Zatrupana Sofiya. Spomeni. Vtoro izdanie. Sofiya.]
- Белчева, Мара 1995. За великата четворка. В: Белчева, Мара. Един живот.
Поезия, преводи, дневник, спомени, писма. София: Университетско
издателство „Св. Кл. Охридски“.
- [Belcheva, Mara 1995. Za velikata chetvorka. V: Belcheva, Mara. Edin
zhivot. Poeziya, prevodi, dnevnik, spomeni, pisma. Sofiya: Universitetsko
izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.]
- Алмалех, Мони. Първият пряк досег с мъдростта на Талмуда. <https://litenet.bg/publish17/m_almaleh/pyrviiat.htm>[seen 18. 11. 2020]
- [Almaleh, Moni. Parviyat doseg s madrostta na Talmuda. <https://litenet.bg/publish17/m_almaleh/pyrviiat.htm>[seen 18. 11. 2020]